

20. ПСЗ–II. – Т. 43, отд. I, 1868 г. – № 45453 «Высочайше утвержденный Устав Уладовского промышленного и торгового общества». – СПб., 1873. – С. 82–85.

21. Велицын А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России / А. А. Велицын. – СПб. : «Общественная польза», 1893. – 280 с.

22. Макарова О. В. Вихідці з Австро-Угорської монархії на території Подільської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. В. Макарова // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 329–345.

23. Алекторов А. Е. Иностранцы в России : современные вопросы / А. Е. Алекторов. – СПб. : Типография И. В. Леонтьева, 1906. – 134 с.

24. Бармак М. Законодавче регулювання економічного життя німецьких поселенців на українських землях Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / М. Бармак // Наукові записки ТДПУ імені В.Гнатюка. Серія «Історія». – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 52–54.

25. Васильчук В. М. Переселенська політика Російської імперії відносно німецьких колоністів в Україні в другій половині XVIII – на початку XIX ст. / В. М. Васильчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 5. – С. 179–189.

26. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років : компаративний аналіз : монографія / М. В. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.

*Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків)*
**ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ДОСВІД УКРАЇНСТВА НА ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ : РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Перш ніж на теренах Наддніпрянської України встановилася більшовицько-радянська влада, тут послідовно протягом 1917-1920 років змінилося декілька форм національної державності.

До 4 березня 1917 р. Наддніпрянщина входила до складу імперії Романових, а від вказаної дати до 19 листопада 1917 р. перебувала у невизначеному положенні щодо власного державного статусу. З 1 вересня до 19 листопада 1917 р. наддніпрянські губернії належали Російській Республіці, яка була проголошена актом Тимчасового уряду, але де-юре у самій Україні не існувало жодної форми державного правління, оскільки відбувався лише початковий процес державотворення, коли шляхом проб і помилок приймалися різноманітні державотворчі акти.

Центральна Рада, інституція, що виникла 3 березня 1917 р., спочатку виконувала функції координаційного органу, спрямовуючи діяльність

українських громадських та політичних об'єднань, які вже існували на той час. Український Національний Конгрес, на який прибули 900 делегатів з усієї України, від усіх українських громад колишньої імперії, а також від різноманітних військових, економічних та інших організацій обрав 150 членів Центральної Ради та затвердив її голову М. С. Грушевського на посаді президента.

3 червня 1917 р. Центральна Рада після своєї реорганізації перетворюється із органу відносно невеликої кількості національно свідомих українців у широкий представницький орган - по суті, в український парламент.

23 червня 1917 р. Центральна Рада видає I Універсал, у якому проголошувалося, що головною метою усіх національно свідомих сил є створення вільної України, хоча, разом з тим, зазначалася неможливість відокремлення України від Росії. Незабаром Центральною Радою було утворено уряд – Генеральний Секретаріат, що мав здійснювати функції найвищого органу виконавчої влади. Очолюваний В. Винниченком Генеральний Секретаріат складався із восьми міністрів.

Важливим показовим моментом щодо національної толерантності українства було залучення до складу Центральної Ради у липні 1917 р. представників національних меншин від єврейської, польської, молдавської, німецької та інших громад.

Внаслідок тривалих перемовин з Тимчасовим урядом Росії відбувається проголошення II Універсалу, який остаточно легітимізував статус Генерального секретаріату у якості крайового органу виконавчої влади.

Перемога Петроградського більшовицького збройного повстання у жовтні 1917 р. чи не уперше у новітній історії створює для України реальні умови для здійснення споконвічної мрії українства про формування власної національної державності. Центральна Рада, використовуючи історичний шанс, 7(20) листопада III Універсалом проголошує утворення автономної Української Народної Республіки у складі єдиної Російської Республіки. Окрім того у III Універсалі визначалися кордони автономної української держави, проголошувалися традиційні для українства демократичні принципи - свободи слова, друку, віросповідання, зборів, недоторканості особи; скасовано смертну кару.

Таким чином, з 20 листопада 1917 р. по 21 січня 1918 р. Україна отримала свою першу у XX ст. державність – автономне самоуправління у складі Російської Республіки. 22 січня 1918 р. Центральна Рада видає IV Універсал, який проголошує Україну самостійною Народною Республікою і протягом чотирьох місяців (до гетьманського перевороту) здійснюються практичні заходи зі створення парламентсько-республіканської форми правління. 29 квітня 1918 р., у день державного перевороту, Центральна Рада обирає президентом УНР М. С. Грушевського, а також ухвалює проект Конституції республіки – “Статут про державний устрій, права і вільності УНР”. Історичні обставини склалися так, що він не набрав юридичної чинності, проте проект Конституції УНР є важливим історико-правовим документом, у якому

містяться основні контури бачення українського державотворення з боку тогочасної політичної еліти України. Відтак цей документ заслуговує на нашу увагу.

Паралельно Наддніпрянщині у Західній Україні виник свій державотворчий процес у формі Західно-Української Народної Республіки.

Оцінюючи політичні традиції ЗУНР, варто наголосити на їх демократичному змісті, що безперечно єднає політичну ментальність обох гілок українства – галицької та наддніпрянської, але, разом з тим, сам факт недовготривалості хиткого об'єднання двох українських держав (від 22 січня до 16 листопада 1919 р.) виявляє помітні ментальні розбіжності у громадян УНР та ЗУНР.

На думку В. А. Потульницького, вихід ЗУНР зі складу об'єднаної Республіки пояснювався “по-перше, тією обставиною, що влада Директорії та її розпорядчих органів і надалі обмежувалася на схід від Збруча, а по-друге, поступово на передній план у стосунках УНР з ЗУНР з усією очевидністю виступали глибокі ідейні, культурні, психологічні та політичні розбіжності, які накопичувались між східняками і галицькими українцями протягом століть” [1, с. 128].

Цікаво про ментальні відмінності західного та східного українства саме у період, що розглядається, пише у своїй роботі “Галичанство” М. Шлемкевич, аналізуючи події листопада 1918 р.: “На Західній Україні бачимо тоді вперше зусилля української провідної верстви, отже, в першій мірі інтелігенції, далі освіченого селянства і свідомого робітництва, - розбудувати і утвердити нову державу, що постала на руїнах австрійської імперії. Ми бачимо ті зусилля при деякій безвладності, якомусь спокою народних мас. Як не було б, одне певне – творчий пафос провідної верстви, отже, головно інтелігенції, був значно сильніший за силу народної стихії. Її треба було спонукати до руху, а не втихомирювати.

Інше враження матимемо, коли пригадаємо той листопад у Східній Україні. Розбурхана народна стихія кипить, переливається. Це місяць повстання під проводом Директорії Української Народної Республіки. Об Київ б'ють прибої моря – дійсно величезної народної армії, край заливають менші ріки повстанчих загонів. І знову, як не відноситися до тих подій, одне для нас тут важне і певне – пафос стихій був значно потужніший за організаційну спромогу провідної верстви, і вона ледве встигала оформлювати стихійні рухи...

Отже, протилежне враження – на заході перевага раціональних, розумових первнів; на сході перевага ірраціональних, стихійних, емоціонально-волевих рухів” [2, с. 248]. Напевно, довготривалі, в одному випадку, західноєвропейські впливи (згадаємо особливості розвитку ще Галицько-Волинської Русі); в іншому випадку, російські впливи спричиняють зазначені М. Шлемкевичем, ментальні особливості відповідно галицького та наддніпрянського українства. У розвитку ментальної диференціації суттєву роль відіграла не раз згадувана Берестейська 1596 р. церковна унія, яка започаткувала релігійні відмінності в українській спільноті. Як слушно

зауважує М. Шафовал, “існування українського православного і греко-католицького світів несе в собі не лише елементи церковної юрисдикції, але має світоглядове та культурно-політичне значення” [3, с. 99]. Порівнюючи релігійні та політичні традиції різних гілок українства, М. Шафовал далі зазначає: “...Українське православ'я стоїть під впливом певних елементів візантизму, як, наприклад, містика естетики, цезаропапізм, демократичність церковних баз, а з другого боку, український католицизм, себто, греко-католицизм, стоїть на засадах і традиціях строгого збереження церковної самостійності перед світською владою, демократичного підбору кадрів, але збереження ієрархічного принципу в процесі розв'язки церковних питань та раціоналізму західного типу.

Церковне зрізничкування збігається на початку нашого століття з двома окремими політичними досвідами – авторитарна царська дійсність та обмежена парламентарна монархія з виборами і нерозвиненою партійною системою в Австро-Угорщині. Отже, українці дійшли до визвольних змагань 1917-1921 рр. з двома окремими досвідами. Західно-українські землі мали досвід політичної дії через парлямент та широкоіснуючу мережу суспільно-громадських, політичних і церковних установ. На центральних та східноукраїнських землях дійсність була іншою, відмінною. Існуюче українське життя проходило на кволих і лябільних межах між легальною і нелегальною дією” [3, с. 100].

Різноманітний політичний досвід західного та східного українства, який утворився на початку ХХ ст., має певне відлуння і у кінці цього ж століття, коли за умов незалежної України ми спостерігаємо помітні розбіжності у способах політичної дії, геополітичній і партійно-ідеологічній орієнтації галичан та наддніпрянців. Підіб'ємо підсумки розгляду проблеми формування політичного менталітету українства у період існування його історичних держав.

Аналіз історичних форм державності українського народу дозволяє визначити кілька головних властивостей політичного менталітету українства, які у тій чи іншій мірі притаманні йому протягом усієї історії. Серед базових рис політичного українського менталітету передусім слід назвати демократизм, конституціоналізм, егалітаризм, екзистенціальний індивідуалізм, регіоналізм та ін. Демократична налаштованість українського менталітету виступає у якості домінанти власного етатистського розвитку українства. Так, спостерігаємо обов'язкову присутність в усіх українських державах певних народоправчих інституцій – “Статуті про державний устрій, права і вільності УНР”, у Тимчасовому Основному законі ЗУНР та ін. Егалітаристські настанови характеризуються ототожненням ідеї волі з ідеєю рівності (воля розуміється як рівність), негативним ставленням до власної політичної еліти та політичних лідерів і як наслідок – невмінням підпорядковуватися власній владі: недисциплінованістю. Егалітаризм виникає на ґрунті відсутності жорсткої замкненості соціальних прошарків та юридичної рівноправності вільних громадян в УНР та ЗУНР. Іноді егалітаризм у сполученні з екзистенційним індивідуалізмом та його наслідком – егоцентризмом, типовою рисою українського селянства виступає достатньою підоймою для формування

анархізму. Проте, аетатистські настанови виявляються і у провідної державотворчої сили XVII–XVIII ст. – козаків, коли їх небажання підкорятися чужій владі трансформується у згадане невміння підпорядковуватися й власним лідерам.

Входження українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперії спричиняє формування колоніальної ментальності та розвиток політичної регіональної диференціації в українській спільноті. Поразка національно-визвольних змагань українства на поч. XX ст. призводить до того, що більша частина України – Наддніпрянина – опиняється під більшовицько-тоталітарною владою, яка встановлюється згодом в СРСР внаслідок жовтневого перевороту 1917 р.

Список використаних джерел

1. Потоульницький В. А. Теорія української політології. Курс лекцій / В. А. Потоульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
2. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1991. – 175 с.
3. Шафовал М. Політична культура України / М. Шафовал // Наук. збірник УВУ. – Мюнхен, 1995. – Т. 15. – С. 95–106.

*Тицький Сергій Іванович, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та філософії історії*

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ВПЛИВ ІНДУСТРІАЛЬНО-БЮРОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ НА ЕВОЛЮЦІЇ СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ МІСТА КИЄВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Традиційним для радянської та пострадянської української історіографії було й є розглядати соціально-класову структуру населення України ХІХ – початку ХХ ст. за двома вимірами: 1) на підставі поділу киян за станами і 2) на підставі поділу буржуазного суспільства на суспільно-економічні класи (буржуазію, робітничий клас, міську і сільську дрібну буржуазію) та окремішні суспільні верстви (інтелігенцію, люмпен-пролетаріат тощо). Б. Кравченко у монографії «Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.» виділяв в українстві українських робітників, селян, інтелігенцію та політичну еліту [3 – 5; 7; 8, с. 13-16]. Такий підхід здається застарілим.

Для розв'язання проблеми були використані результати статистичних розвідок 1861 – 1863 рр., київського перепису 1874 р., перепису 1897 р. і міського перепису 1917 р.

При цьому виходимо з того, що соціально-економічну структуру класичного буржуазного суспільства доби утвердження промислово-індустріальної цивілізації складали основні класи – буржуазія і робітничий клас, допоміжні класи – дрібна міська буржуазія і дрібна сільська буржуазія, протокласи – бюрократія, наймана інтелігенція і самодіяльна інтелігенція,